

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MİZAH BASININDA BAHÂ TEVFİK ve EŞEK GAZETESİ*

Bahâ Tevfik and His “Eşek” Newspaper

At Second Constitutional Period in Humor Press

Arş. Gör. Veli KILIÇARISLAN**

Özet

Türk düşünce hayatında materyalizmin öncülerinden biri olan Bahâ Tevfik, edebiyat sahasında da mensur şiir, fıkra, hikâye gibi türlerde eser vermiş, Türk edebiyatında kimi eserler üzerine tenkit yazıları kaleme almıştır. Bahâ Tevfik, bir düşünür, bir edebiyatçı olduğu kadar, basın tarihimizde adını duyurmuş önemli bir gazeteci ve dergicidir. Yazar olarak yer aldığı dergi ve gazetelerin yanı sıra, kendisinin çıkardığı veya çıkmasına katkıda bulunduğu dergi ve gazeteler de vardır. Bahâ Tevfik’in çıkardığı gazeteler arasında, mizahî yönden *Eşek* gazetesi öne çıkmaktadır. Bahâ Tevfik, söz konusu gazetenin kapatılmasının ardından *Kibar*, *Yuha*, *Mâlum* adlı gazetelerle, aynı mizahî muhtevayı koruyarak gazeteyi çıkarmaya çalışmıştır. Bu bildiride, adı geçen gazetelerde, Bahâ Tevfik’in mizah anlayışının yanı sıra gerek karikatür ve fotoğraflarla gerekse metinlerle “eşek”i, simgesel bir boyutta ele alarak, mizah malzemesi yapması üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bahâ Tevfik, Eşek, Mizah.

Abstract

In the life of Turkish thought Bahâ Tevfik who is a pionner of materyalizme, wrote many literary works such as poesies, anecdotes, stories and also wrote some critical works about different literary works in Turkish literature. Bahâ Tevfik is a philosopher and periodical writer on the other hand he is an important journalist. In addition to taking part in periodics and journals as a writer there are also other publications that he emitted or helped to emit. Among the journals which Bahâ Tevfik emitted, *Eşek* journal is dominant by its humoristic character. After Bahâ Tevfik’s this journal was closed he started to publish some other journals *Kibar*, *Yuha*, *Malum* with the same content of predecessor. In this memorial we will focus on the symbolic usage of “donkey” as a humoristic material in caricatures and photograpgs by the hand of Bahâ Tevfik’s humour intelligence.

Key Words: Bahâ Tevfik, Donkey, Humour.

* Bu çalışma “13-15 Mayıs Türk Edebiyatında Mizah” adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilerek makale haline getirilmesiyle oluşturulmuşturç

** Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
v.kilicarislan@yandex.com.

Giriş

Türkiye’de materyalizmin serüveni Beşir Fuat ile başlayıp, Abdullah Cevdet ile devam etmiş ve Bahâ Tevfik ile tam anlamıyla bir savunucusunu bulmuştur. Yaşadığı dönemde savunduğu aykırı fikirlerle dikkatleri üzerine çeken, herhangi bir siyasi yapıya dâhil olmayan Bahâ Tevfik, genelde muhalifler arasında değerlendirilmiştir. İzmirli bir aileye mensup olduğundan, orada öğrenim görmüş ve yazı hayatına atılmıştır. İzmir’de bulunduğu yıllarda Yakup Kadri, Şahabettin Süleyman, Ömer Seyfettin, Bezmi Nusret gibi isimlerle bir arada bulunmuştur. Yakup Kadri’nin “*müstehzi ve reybi*” (Bağcı, 1996: s. 16-17) olarak tanımladığı Bahâ Tevfik’in karakteri, onu; kendinden, çevresinden, gelenek ve göreneklerinden şüphe etmeye itmiş, nihayetinde yüzünü tamamen Batıya dönmüştür. Onu öne çıkaran müstehzilik ve reybilğin yanı sıra farklı olma duygusunu, yakın arkadaşlarından Bezmi Nusret, “*İntikadî ve ilmî yazılarda daima muvaffak olurdu. Zekâsı aşkın ve taşkın idi. Mutlaka herkesin düşündüğünden başka türlü düşünmek, teessüs etmiş ananelere, geleneklere muhalefet etmek itiyadında idi.*” (Kaygusuz, 2002: s. 45) ifadeleriyle tanımlar.

Keskin zekâsı, muhalif kimliğiyle birleşince, onun her şeye karşı takındığı tavır, tenkit olmuştur ve Bahâ Tevfik’in tenkitten anladığı ise, yıkmaktır. “*Ona göre insanlık en son anarşizme varacak ve orada ferdiyet istiklalini kazanacaktır.*” (Uçman, 1991: s. 453). İmmoralist hikâyeler de kaleme alan Bahâ Tevfik, insanın ahlak açısından gösterdiği zayıflığın iktidarın baskısına yol açacağını düşünmektedir. Ona göre halk, tembellik yaparak istibdada izin vermektedir. Söz konusu duruma örnek olarak II. Abdülhamit dönemini göstermektedir (Işın, 1985: s. 363). Genel hatlarıyla kişiliğini çizdiğimiz Bahâ Tevfik için en çarpıcı değerlendirme Cemil Meriç’e aittir. Ona göre, “*Bahâ Tevfik, dalalet ordusunun üçüncü gönüllüsü...*”dür (Meriç, 2013: s. 136). Bu tespitin arkasında, Bahâ Tevfik’in idrakinin kapılarını her millî değere kapatması, körü körüne bir Batı taraftarlığı ve onların sözlerini ilimde son nokta olarak görmesi yatmaktadır. Ülkesine sırtını çevirerek sorumluluklarını görmezden gelmesi, Cemil Meriç’i olduğu gibi, arkadaşı Ömer Seyfettin’i de bu yönde düşünmeye sevk etmiştir.

2. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti’nde Mizah Basını

II. Abdülhamit tahta çıktığında yaptığı ilk işlerden biri I. Meşrutiyet’i ilan etmek olmuştur. Bir müddet sonra açılan meclisin yetkilerini kendisine bağlayarak bir dizi önlemler alan II. Abdülhamit, saltanatının sonraki yılında bir matbuat nizamnamesi hazırlatmıştır. Söz konusu nizamnamenin sekizinci maddesi mecliste uzun uzadıya tartışılmıştır. Bu maddede yer alan “*Memalik-i Osmaniye’de mizaha mahsus gazetelerin memnu olduğu*” hükmü, Macit Bey tarafından desteklenirken, Vasilaki Bey ve taraftarlarının çabasıyla ilgili madde tasarıdan çıkarılmıştır (Varlık, 1985: s. 1096-1097). Meclis üzerinde yetkileri bulunan II. Abdülhamit ise, meclisin kararını onamayıp, mizah yayını yapılmasını büyük ölçüde

yasaklamıştır. Bu tarihten II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede bir dizi tedbirler sonucunda, basın ve özellikle mizah basını kendini gösterememiştir.

Tarihler 23 Temmuz 1908'i gösterdiğinde, tabiri caizse, bir basın patlaması yaşanmıştır. Orhan Koloğlu, bu tarihe kadar geçen sürenin toplumsal çelişkileri şiddetlendirerek biriktirdiğini ifade etmektedir (Koloğlu, 1985: s. 82). Böylece II. Meşrutiyet'in ilk yılında iki yüzden fazla gazete çıkmış, bu sayı sonraki yıllarda aynı oranda artış göstermese de kayda değer sayılara ulaşmıştır. Mizah gazetelerinin sayısı ise, ilk yıl doksan iki (Çeviker, 1985: s. 1103), 1911'de on beş, 1912'de ise aralarında *Eşek*'in de bulunduğu üç yayınlı sınırlı kalmıştır (Öğüt Eker, 2014: 106). 1908'de yaşananlar basın sahasında sınırsız özgürlük olarak görünürken, zamanla yerini, beklenenin aksine, yeniden sansüre bırakmıştır. Sansürü uygulayan ise, II. Abdülhamit'e karşı basını ve mizahı kullanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu nedenle sayıca fazla olmasına rağmen, dergi ve gazetelerin ömrü çok kısa olmuştur. 1908-1909 yıllarında geçmişe yönelik eleştirel bir tutumla II. Abdülhamit'i hedef alan yazılar, karikatürler, daha sonra İttihat ve Terakki'nin baskıcı tutumlarını kendine malzeme edinmiştir.

II. Meşrutiyet yıllarının basına kazandırdığı bu işlerlik neticesinde, Osmanlı basını üzerine çalışma yapanlar, farklı sınıflandırmalara gitmişlerdir. François Georgeon, Osmanlı hiciv basını, hiciv basınının doğuşu (1870-1877) ve 1908 Jön Türk İhtilali'nin ertesinde hızla gelişmesi şeklinde ikiye ayırmaktadır (Georgeon, 1998: 25). Brummet ise, daha farklı bir açıdan ele alarak, II. Meşrutiyet mizah basını, baskın (sultanî) söylem, karşı söylem (sultanî düzene direnen) ve anti-emperyalist söylem ifadeleriyle sınıflandırmıştır (Brummet, 2000: s. 139). 1908'den sonra mizah basınında partilerin etkili olduğunu düşünen Ferit Öngören, Ermenilerin çıkardıkları, Türklerin çıkardıkları ve politik bir merkeze bağlı kalarak Avrupa'da ortaya çıkan yayınlar şeklinde bir tasnif yaparken (Öngören, 1973: s. 61), Turgut Çeviker, geleneksel, modern, *Eşek* tipi (yergici) ve tek sayılık risaleler tasnifinde bulunmuştur (Çeviker, 1985: s. 1103).

3. Mizah ve Karikatür

Mizah, belirli bir alanın alt başlığı olarak sınırlandırılmadığından farklı bir yapıya sahiptir. Bizde geleneksel mizah anlayışını sağlayan Karagöz, Orta Oyunu, Nasrettin Hoca fıkraları, ilerleyen zamanlarda basının gelişmesinin de etkisiyle yerini modern mizah anlayışlarına bırakmıştır. Her şeyden önce "*Mizah, keskin bir zekânın, sıra dışı, aykırı, ani ve beklenmedik, kimi zaman eğlendirici, kimi zaman sorgulayıcı biçimde, kimi zaman da acımasızca kazandığı sessiz zaferdir.*" (Öğüt Eker, 2014: s. 54). Bu tür özellikleri içinde barındıran mizah, insanların gülme ihtiyaçlarının yanı sıra söyleyemediklerini üstü kapalı söyleyebilme imkânı vermesiyle, onların iktidar karşısında kullandıkları bir araç hâline gelmiştir. Öyle ki, mizahçada aranan keskin zekâ ve onun ortaya koydukları iktidarlarca tehlikeli bulunmuştur. Bu nedenle iktidarlarca mizah, hep sevilmeyen olmuştur. Gülin Öğüt Eker, mizahın insanları, olayları, inanışları sorgulamasıyla protesto işlevi üstlendiğine, böylece de sosyal hayatın bir parçası olarak farklı kimliklere

büründüğüne dikkat çekmektedir (Öğüt Eker, 2014: s. 31). Mizahın kötü yöneticilerle eskiden beri uğraşa geldiğini söyleyen Öngören, mizahın toplumdaki köklü değişmelerin ardından, mutlakiyetin yıkılıp Meşrutiyet ve Cumhuriyetin kurulmasıyla özgür bir alan içinde kendini gösterebildiğine değinmektedir. (Öngören, 1973: s. 12-15). Bu noktadan bakıldığında, tarih boyunca mizahın eleştirel ve protestocu olduğu akla gelmektedir.

Protestocu ve eleştirel olan mizahın insanlara kazandırdığı avantajlar, mizah kuramlarıyla belirlenmiştir. Bu kuramlardan biri olan rahatlatma kuramı, mizahın protestocu ve eleştirel özelliği ile birleşmektedir (Davulcu, 2015: s. 54). Öyle ki, insanlar iktidara karşı söyleyemediklerini, mizah yoluyla ifade ederek rahatlayabilmektedirler. Mizahın bir diğer özelliği ise, belli bir sembolik yapı içerisinde bulunması, herkes için ortak, genel bir ilişkiyi barındırmasıdır (Öngören, 1973: s. 28). Mizah, ortak değerlere sahip insanlar arasında anlaşılabilirliğinden, kültürel kodlar da taşımaktadır; bu açıdan mizah, millîdir. Mizahın ayırımında negatif ve pozitif yönler de belirleyici olabilmektedir. *“Bir politikacının bağlamından çekilip alınan birkaç sözle gülünç duruma düşürülmesi, küçük düşürmenin sözel sürümünün karikatür gibi görsel malzemeyle desteklenip alayın dozunun artırılarak politik kariyerine zarar verilmesi mizahın saldırı işlevine (negatif mizaha) bir diğer örnektir.”* (Öğüt Eker, 2014: s. 37). Bu doğrultuda mizahın özgürleştirici etkisinin en açık şekilde görülebileceği alanın politika olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur (Morreall, 1997: s. 102).

Karikatüre, geleneksel mizah döneminde rastlanılmazken, basının gelişmesinin yeni mizah türlerini ortaya çıkarması sonucunda karikatür, gazete ve dergilerde kullanılan yaygın bir sanat haline gelir (Öngören, 1973: s. 16). Karikatür, İtalyanca abartmak, büyütme manasına gelen “caricare” kelimesinin “caricatura” haline dönmesiyle doğmuştur. *“Toplumsal ve siyasal ya da gündelik olayların yergisel ya da mizahi tasviri olarak tanımlanır.”* (Güneri, 2008: s. 68). Bu çizgi sanatının imkânları mizahın alanını genişletmiştir. Osmanlı mizah basınında, yayın sayısının artmasının da etkisiyle, II. Meşrutiyet yıllarında karikatüre daha çok başvurulduğu görülmektedir. Bu dönemde yaşanan kültürel ve siyasal değişimi, endişeli halkın gözünden vermek, devletin eksikliklerini ve arzu edileni resmetmek, karikatürlerle yapılmıştır. Brummet, bu yönüyle karikatürü “mükemmel bir araç” olarak nitelendirmektedir (Brummet, 2000: s. 137). Bu “mükemmel araç”, II. Meşrutiyet döneminin mizahçılarına başta politik zeminde, yeni bir hareket alanı sağlamıştır.

4. “Eşek” ve Eşek Gazetesi

II. Meşrutiyet yıllarında İzmir’den İstanbul’a gelen Bahâ Tevfik, daha İzmir’deyken İttihat ve Terakki aleyhine yazılar yazmaktadır. Burada yazdıkları, İstanbul’da da tanınmasını sağlamıştır. İstanbul’da ise, gazete ve dergilerde çalışmış, kendisi de çeşitli yayın organları çıkarmıştır. Türkiye’nin ilk felsefe dergisi olan *Felsefe Mecmuası*, Bahâ Tevfik tarafından çıkarılmıştır. Ayrıca, *Piyano*, *Düşünüyorum*, *Zekâ*, *Yirminci Asırda Zekâ*, *Hande* gibi dergileri yayına

hazırlamıştır. *Piyano Mecmuası*'nın 7 Kasım 1910 tarihli, on birinci sayısının dördüncü sayfasında, yakında *Eşek Gazetesi* adıyla yeni bir mizah gazetesinin çıkacağını bildiren bir haber yer alır. *Eşek*, 29 Kasım 1910 yılında yayın hayatına atılır. İlk sayı çıkar çıkmaz tükenir, ikinci baskıyı yapar; fakat bu yoğun ilgiye rağmen, ikinci sayı çıkmadan toplatılır. Bir hafta sonra Bahâ Tevfik, *Kibar* adını verdiği, *Eşek* ile aynı muhtevada olan bir dergi çıkarır. *Kibar* da tıpkı *Eşek* gibi ilk sayının ardından kapatılır. Yılmak bilmeyen Bahâ Tevfik, 15 Aralık 1910 tarihinde bu kez *Yuha*'yı çıkarır, ama bunun da sonu diğerleri gibi olur. Ardından bu dergilere nazaran daha uzun soluklu olan *Mâlum*'u, altı sayı çıkarabilmeyi başarmıştır. Sansür heyetinin nefes aldirmayan tutumları, Bahâ Tevfik'i yıldirmamış, yaklaşık iki yıl sonra *Eşek*'i, 1 Ağustos 1912'de yeniden çıkarmaya başlamıştır. Daha önce çıkardığı *Eşek*'in devamı niteliğinde olan gazete, toplamda on dokuz sayıdır.

“Eşek” isminin tercih edilmesinde şair Deli Rıfki'nin dahli bulunmaktadır. Münir Süleyman Çapanoğlu'nun aktardığına göre Bahâ Tevfik, çıkaracağı mizah gazetesi için isim ararken, Deli Rıfki “Eşek” ismini önermiştir. Fakat böyle bir isme matbuat müdürlüğü izin vermeyeceğinden, keskin zekâsını kullanan Bahâ Tevfik, izin alabilmek için gazetenin adını gözyaşı anlamına gelen “Eşk” şeklinde yazar. Matbuat Müdür-i Umumisi Fazlı Necip Bey, ismi tuhaf bulur ancak, Fuat Samih Bey'in kahkaha ve gözyaşı tezat olsun diye bu ismi seçtiklerini söylemesi üzerine izin alırlar. İzin alındıktan sonra Fuat Samih Bey, Bahâ Tevfik'in verdiği kalemle “şın” harfinin üzerine bir şedde koyarak ismi “Eşşek” haline getirir.

Bahâ Tevfik'in tercih ettiği bu isim, esasen geleneğimizde, gerek Şeyhi'nin gerek Molla Lütfi'nin *Harname*'sinde, gerekse Nasrettin Hoca'nın fıkralarında sıkça kullanılmaktadır. Ayrıca birçok atasözünde ve deyimde, eşekle ve onun özellikleriyle ilgili durumlar bulunmaktadır. Şeyhi, *Harname*'de, kendisi de dâhil, bütün toplumu başta eşekler olmak üzere, hayvanlar âlemine aktarır. Molla Lütfi ise, Uslu lakaplı Şecaüddin İlyas isimli bilgin ile vezirler arasındaki tartışma üzerine eserini kurgular. Molla Lütfi, eserinde “uslu” kelimesinin Sırpçada “koca eşek” anlamına gelmesinden hareket etmiştir (Kortantamer, 2007: s. 13-14). Sultanahmet'te Molla Lütfi'nin idam edildiği yere de daha sonra Harname Sokağı adı verilmiştir (Şanzumi, 2006: s. 26).

Eşegin kültürümüzdeki bu vazgeçilmez yeri, onun insanın hayatını kolaylaştırmasından gelmektedir. Eskiden yük taşımacılığında kullanılan eşek, ne kadar yük yüklenirse yüklensin, sesini çıkarmaz. Bu nedenle sabırlı olduğu söylenir. Öte yandan inatçılığı ile de ünlenmiştir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Şanzumi'nin şu tespiti önemlidir: “Eşeğe hayvanlar âleminin dervişi benzetmesi boşuna değil. Yiyeyeğin, giyeceğin en kötüsü hep eşeğe layık görülmüş. Eşegin muazzam bir sabrı olduğunu eşekle iyi kötü bir hukuku olanlar bilir.” (Şanzumi, 2006: s. 22). Eşegin derviş olma sembolünü merkeze alma, onun farklı bir yönüne işaret etmektedir. Görüldüğü üzere, eşek sıradan bir hayvan olarak değerlendirilmesine rağmen, kültür ve edebiyatımızda ayrı bir yeri vardır.

Eşeğin kazandığı bu kültürel kimlik, Bahâ Tevfik'in gazetesine isim olmasını sağlamıştır. Bu noktada dikkat çeken husus, Bahâ Tevfik'in çıkardığı gazetelerin ardı ardına kapanmasına rağmen ısrarla *Eşek*'i çıkarma çabasıdır. *Eşek*'in inadı yine tutmuş denilebilir. *Eşek*'in kapağında masa başında oturan elinde kalem olan bir eşek karikatürü yer almaktadır.

Gazete ile ilgili bilgilerde “Notamıza muvafık her türlü anırtı kabul olunur.” ifadesi görülürken, ser muharriri “Kıbrısî Don Kişot” olarak belirtilmiştir. Heyet-i Tahririye, Topal Eşek, Kır Eşek, Tırnağı Karıncalı, Kaba Kulak olarak sıralanırken, Heyet-i İhbariye’de, Sıpa, Katır, Yaban Eşeği, Sudan Geçmez, Tilki, Deve Kuşu, Uyuz Eşek vardır. Bu bilgilerin altında “İnsanlara ders-i edep verir, sahiplerinin eşekliği tutunca neşr olunur, muti’, mütehammil ve beynelmilel hayvan gazetesidir.” sloganı yer almaktadır. *Eşek*'in bazı sayılarında ve yerine çıkan diğer gazetelerde, ilgili bilgiler birtakım farklılıklarla beraber temelde aynıdır.

Mâlum'un kapağındaki karikatürde eşeğin sadece kulakları görünmektedir ve sloganı “Aşka geldikçe kulaklarını gösterir el-mâlum gazetedir.” şeklindedir. *Eşek*, *Kibar*, *Yuha* ve *Mâlum* birbirinin devamı niteliğinde olan gazeteler olduğundan benzerlikleri çoktur. Her biri 4 sayfadır. Kapağın bulunduğu ilk sayfada ve son sayfada karikatürler bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü sayfalarda yazılar vardır. Her sayıda devam eden bölümler, ön söz yerine geçen “Eşek Diyor ki”, “Muhavere”, “Hasbihal”, “Eşek’in Fikri”dir. İlk sayı, “İfademiz yahut İlk Anırtı” başlığıyla başlamaktadır. İkinci sayıda bu başlık “İlk Anırtı” şeklinde değişirken, sonraki sayılarda “Eşek Diyor ki” olarak devam eder.

Osmanlı mizah basınında, modern mizah anlayışına geçilmeden önce, geleneksel mizah anlayışının izlerinin devam ettiği görülür. Gerek gazete isimlerinde (*Karagöz, Hacivat, İbiş, İncili Çavuş* vb.) gerekse içerik ve mizah anlayışı bakımından geleneksel mizahın etki derecesi gözlemlenebilir. Bu doğrultuda *Eşek*'te yer alan “Muhavere”, “Hasbihal” gibi bölümlerde, *Karagöz* ve *Hacivat* arasında görülen muhaverenin bir örneğine rastlanmaktadır. Büyük Eşek ve Küçük Eşek arasında geçen bu konuşmalarda Bahâ Tevfik, geleneksel anlayışı sürdürmüştür. “Eşek’in Fikri”, bölümünde ise, Bahâ Tevfik, dönemin yayın organlarını takip ederek, buralarda ilgisini çeken ifadeler ve düşüncelere itirazlarını, *Eşek*'in ağzından birer cümle ile vererek eleştirir. Her sayıda bulunmamakla beraber, bir “Eşek Lügatçesi” bölümü de yer almaktadır.

Eşek'in ilk sayısında yer alan “İfademiz yahut İlk Anırtı”da, *Eşek* ile ilgili şu ifadeler dikkat çekmektedir:

“... Bu memlekette büyük adam olmak için eşek olmaktan başka çare yok... Bizim memleketimizde de rağbet görmeye arzu olunan bir gazete ancak eşekçe bir gazete olabilir. (...) *Eşek muti*' ve herkesin işine en çok yarayan faydalı bir hayvandır. Bu mahluku herkes sever, anırtısı gayet hoştur. İnanmayan on para verip tecrübe etsin. (...) Herhalde ahalimiz daha bu kadar hoş bir gazete görmemişlerdir, tabi bizden çok memnun olacaklar... Malum ya *Eşek*'in vazifesi eşeklik eylemektir.”

Gazete, ilk sayının ardından kapatıldığından, yaklaşık iki yıl sonra yeniden yayımlandığında, burada ön söz yerine geçen “İlk Anırtı”da, İttihat ve Terakki'nin 16 Temmuz 1912'de düşen kabinesine atfen “Kabine düştü, ben çıktım.” ifadesi bulunur. Bahâ Tevfik, *Mâlum*'un ön söz yazısı olan “Mukaddime ve İzah-ı Meslek”te ise, mizah gazetelerinin memleket meseleleri ile yorulan halkı biraz

eğlendirmek için var olduğuna değinir. “*Hükûmete muhalif olan bir mizah gazetesinin ehemmiyeti ciddi bir muhalif gazetesinin ehemmiyetinden daha yüksektir.*” denilmektedir. Bahâ Tevfik, bu tür bir mizah gazetesinin bî- taraf olmasını önemsemektedir.

Süheyl Ünver, genellikle kötü sesi ile bilinen eşeğin anırmasının rast makamına denk düştüğünü ifade eder (Aktaran Şanzumi, 2006: s. 33). Bahâ Tevfik de *Eşek*'in birinci sayısındaki “Küçük Muhavereler”de geçen konuşmada “*Azizim bu Eşek Gazetesi pek notasız anırıyor.*” ifadesine yöneltilen, “*Notasız mı, nasıl nota?*” sorusuna, “*Nasıl olacak, gazetelerin notası matbuat kanunudur.*” diyerek, eşeğin notalı anırması üzerinden dönemin mizahî eleştirisini yapmaktadır. Brummet, “*Osmanlı karikatürlerinde eleştiri, maskotlarda vücut buluyor, maskotlar zaten var olan eleştirel duyguları yansıtıyordu.*” (Brummet, 2003: s. 123) cümleleriyle mizahımızdaki sembolik yapıya dikkat çeker. Nitekim eşek de bunlardan biridir. Hayvanlar âleminin dervişi olarak bilinen eşeğin başka bir özelliği de düşünen bir hayvan olmasıdır. Öyle ki, kulaklarını diktiği vakit derin derin düşündüğü söylenir. Hatta felsefede eşek, çok düşünen az konuşan insanın sembolü olarak görülür (Şanzumi, 2016: s. 26). Bahâ Tevfik, eşeğin bu özelliğini de kullanmış, dokuzuncu sayının “Eşek Diyor ki” başlığında, “*Masamın başına kuruldum, kulaklarımı diktim. (...) Gazetem eksiklerini düşünüyordum*” diyerek örneklendirmiştir.

Eşek'te bulunan mizah unsurlarını, politikayı merkeze alarak, İttihat ve Terakki'nin politikalarını eleştiren yazı ve karikatürler, Avrupa'nın emel ve oyunları üzerine olanlar, diğer gazete ve dergilere yönelik eleştiriler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bu mizahî unsurların anlaşılması, diğer gazete ve dergilerde olduğu gibi, bulunduğu toplumla ve dönemle sınırlıdır. İlgili konuda Bergson, “*gülmenin anlaşılabilmesi için onun tabii ortamına, yani topluma yerleştirilmesi gerektiğini ifade eder.*” (Aktaran Şentürk, 2010: 106). *Eşek*'te diğer dergi ve gazetelere yönelik eleştiriler daha çok Hüseyin Cahit ve Ali Kemal'e yöneliktir. Üçüncü sayıda “Gazetemizin Mesleği” altında, İttihat ve Terakki'yi *Eşek Gazetesi*'nin savunacağını, bu nedenle *Tanin*'e, *Hak*'a ve *Tercüman*'a ihtiyaç olmadığını, “*çünkü bundan itibaren İttihat ve Terakki'yi müdafaa eden 'Eşek'tir*” der. Böylece başta Hüseyin Cahit olmak üzere, diğer İttihat ve Terakki savunucularını ince bir mizahla tiye almıştır. On birinci sayı, *Tercüman*'a bir nazire ile başlar. Bu nazirede “İttihatçılar ebedî düşmanımızdır.” ibaresi bulunmaktadır. On dördüncü sayıda, “Eşek Lügatçesi” yer almaktadır. Bu lügatçeye göre, “*Tercüman*”ın kelime karşılığı müdahane¹ ve riyadır. “*Tanin*”, iftira ve bühtan², “*Sabah*” ise, rüzgârgülü ve fırladık kelimeleriyle karşılanmıştır.

Bilindiği üzere, II. Abdülhamit döneminde basın hürriyeti olmadığından yakınlar, İttihat ve Terakki'nin onu geçen baskısına maruz kalmıştır. Bahâ Tevfik de söz konusu durum için, “*Hürriyet var, Meşrutiyet, müsavat var, her şey var, bunun mevcudiyetine Eşek'in intişarı delildir. Lakin istirahat yok.*”

¹ Dalkavukluk

² İftira, birini suçlu gösterme.

demektedir. İttihat ve Terakki'nin uyguladığı sansür karikatürlere de konu olmuştur.

Haydi artık istediğiniz gibi yazınız, şimdi eskisi gibi divan-ı harp yok. Alabildiğinize hür ve serbestsiniz.

On yedinci sayıda, masa başında bulunan eşeğe, İttihatçılar yazmasını söylerken tepesinde sopalarla, boynunda ipile onu beklemektedirler. Sopalardan birinde “kamuoyu”, diğerinde “basın kanunu” ve ipte ise, “yeni ek kanun” yazmaktadır. Bu gibi, diğer karikatürlerde *Eşek*'in âdâba, kanuna mugayir olduğu belirtilmektedir. İttihat ve Terakki ile II. Abdülhamit arasındaki kıyasta dikkat çekici başka bir karikatür, bir eşeğin elindeki terazinin bir kefesinde bütün İttihatçılar olmasına rağmen, diğer kefedeki II. Abdülhamit daha ağır basmaktadır. Bunun üzerine eşek, “İttihatçı kardeşlerimizi ilk defa yükselmiş görüyoruz.” demektedir.

Yine karikatürlerde, “sopalı seçim” adıyla bilinen Şubat 1912 seçimlerine göndermeler yer alırken, İttihat ve Terakki şiddetle eleştirilir. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin politikaları, adam kayırmaları, yolsuzlukları karikatürlerde eşek vasıtasıyla mizah malzemesi yapılır. Böylece mizahın cesur ve yıkıcı olma özelliği yürürlüğe sokulur. Brummet, “*Osmanlı mizahı, dergilerde şekilden şekle bürünmüşse de mizahın kullanımı sayesinde Osmanlı karikatürleri baskın söylemin simgelerini -en dramatik biçimde- dile getirme girişiminde bulunuyordu.*” (Brummet, 2000: s. 140) tespitini yapmaktadır.

Körece Oyunu: Eşek: Zavallı gözleri bağlı, sen burada gezerken, onlar öbür tarafta işi pişiriyorlar.

Zavallı çar nâçar geçen sene başına geçirdiğin taç senin gözlerini de kapamış. Adeta kör olmuşsun da nereye gittiğini bilmiyorsun. Zannediyorsun ki ipin ucu yine Rus'un elinde... Fakat İngiliz'in keskin makasını da hatırdan çıkarma.

Batı medeniyeti dairesinde değişen ve modernleşmeye çalışan Osmanlı Devleti, bu esnada onların oyunlarına da maruz kalmıştır. *Eşek*'in on birinci sayısında karşılaştığımız “Körebe Oyunu” başlıklı karikatürde, dönemin hükümetinin başında olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın gözleri bağlıdır ve onun arkasında, kıyafetlerinden anlaşıldığı üzere Avrupalılar, ileride duran iki eşek ise, yine kendi aralarında bu durumu konuşmaktadır. Avrupalıların oyunları sadece Osmanlı üzerinde değil, yine onu hedefe alarak Osmanlı'nın diğer unsurları üzerinde de görülmektedir. Bu doğrultuda Karadağlıların Osmanlı'ya karşı savaş açmasını hiddetle karşılayan Bahâ Tefvik, onlara karşı sert sözler sarf etmektedir. On sekizinci sayı, “İtalyanlar, Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar, Karadağlılar ebedî düşmanımızdır.” levhasıyla başlamaktadır. Yine aynı sayıda, yer alan karikatürde Karadağlıları kışkırtanın Ruslardan evvel İngilizlerin oyunu olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu sayının diğer karikatüründe ise, Avrupalı kıyafetleri içerisinde gördüğümüz eşeklerin ellerinde tüfekler vardır ve karikatürün alt yazısında “Balkan eşekleri ayaklanmış” ifadesi yer almaktadır. Bahâ Tefvik'in bu sayıda ve *Eşek*'in son sayısı olan bir sonraki sayıda, millî bir duyarlılık sergilediği görülmektedir. Hatta son sayıda hükumete hitaben yazılan yazıda eşeklerin de askere alınmasını teklif eder.

5. Sonuç

Osmanlı mizahının en hareketli dönemi sayılabilecek II. Meşrutiyet yıllarında çıkan *Eşek* ve türevleri, Bahâ Tefvik'in keskin zekâsının mizah anlayışıyla birleşmesi sonucunda etkili bir silaha dönüşmüştür. Sınırlı sayıda çıkmasına rağmen gazete, mizah basınıyla ilgili sınıflandırmalarda, kendine özgün olması nedeniyle “*Eşek* tipi dergiler” başlığının oluşmasını sağlamıştır.

Kültürümüzde önemli bir yeri bulunan eşeği, tüm özellikleriyle karikatür ve yazılarda kullanan Bahâ Tefvik, büyük çoğunlukla politik mizah örnekleri vermiştir. Bu örnekler genellikle İttihat ve Terakki üzerinedir. Bu çerçevede, “politik bir görüşün küçümsenmesi”, “politik ifadenin deşifre edilmesi” (Öğüt Eker, 2014: s. 130-131) olarak tanımlanan “politik mizah”, *Eşek*'in mizah anlayışının temelindedir.

Kısacası, belli bir toplum odağında ve dönemi içerisinde ele alındığında, Bahâ Tefvik'in ve *Eşek*'in muhalif, fakat tarafsız kimliği belirlenebilir. Son söz olarak denilebilir ki, Bahâ Tefvik, “inat ettiği” ve ısrarla çıkardığı Eşek ile hedeflediği başarıya ulaşabilmiş, hatta onu taklit edenler ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Bağcı, Rıza (1996). *Bahâ Tefvik'in Hayatı, Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, İzmir: Kaynak Yayınları.
- Brummet, Palmira (2000). “Aç Gözlülük, Kolera ve Moda: Osmanlı Karikatür Âleminde Kültürel Emperyalizm”. *Doğu'da Mizah*. Irene Fenoglio, François Geogon (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Brummet, Palmira (2003). *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*. Ayşen Anadolu (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çeviker, Turgut (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Karikatürü”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Ansiklopedisi*. Cilt: 4, (1101-1108). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davulcu, Ebru (2015). *II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınında Osmanlı Modernleşmesi ve Eleştirel Kodlar*. Konya: Palet Yayınları.
- Georgeon, François (1998). “Şehrin Aynası: Osmanlı Mizah Basını”. Elif Akçetin (Çev.). *Toplumsal Tarih*. (49), s. 24-28.
- Güneri, Canan (2008). *Sanat Alanı Olarak Mizah: Sanat, Mizah, Karikatür İlişkisi Türkiye’den Üç Örnek*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Işın, Ekrem (1985). “Osmanlı Materyalizmi”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: 2, (363-370). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret (2002). *Bir Roman Gibi*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (1985). “II. Abdülhamit’in Basın Karşısındaki Açmazı”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: 1, (82-84). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kortantamer, Tunca (2007). *Temmuzda Kar Satmak*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Meriç, Cemil (2013). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Morreall, John (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. Kubilay Aysevener (Çev.). İstanbul: İris Yayıncılık.
- Öğüt Eker, Gülin (2014). *İnsan, Kültür, Mizah: Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Öngören, Ferit (1973). *Elli Yılın Türk Mizahı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şanzumi, Hayrullah (2006). *Üçüncü Harnâme (Eşek Kitabı): Dinî, Edebî, Tarihî ve Sosyolojik Bir Tahlil*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Şentürk, Rıdvan (2010). *Gülme Teorileri*. İstanbul: Rasyo Yayınları.
- Uçman, Abdullah (1991). “Bahâ Tevfik”. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 4, (452-453). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Varlık, Bülent (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyete Mizah”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: 4, (1092-1100). İstanbul: İletişim Yayınları.